

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بررسی فرمان نویسی دوره اول قاجار

نویسنده: علی سام

استاد دانشگاه

محقق اسناد و مدارک آرشیوی

انتشارات کلک زرین

سرشناسه	: سام، علی، ۱۳۶۴ -
عنوان و نام پدیدآور	: بررسی فرمان‌نویسی دوره اول قاجار/ نویسنده علی سام.
مشخصات نشر	: تهران: کلک زرین، ۱۳۹۲.
مشخصات ظاهری	: ۱۱۲ص: مصور، جدول، نمودار.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۵۳۸۸-۴۵-۹
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتابنامه: ص. ۱۰۸-۱۱۲.
موضوع	: فرمان‌ها و احکام-- ایران
موضوع	: ایران -- تاریخ -- قاجاریان، ۱۱۹۳ - ۱۳۴۴ق. -- اسناد و مدارک
رده‌بندی کنگره	: ۱۳۹۲ ب۴۱۸ س/۱۳۱۰ DSR
رده‌بندی دیویی	: ۹۵۵/۰۷۴۰۷۲۷
شماره کتاب‌شناسی ملی	: ۳۱۴۱۹۸۹

تهران: میدان انقلاب، خیابان کارگر جنوبی، بین خیابان روان‌مهر و لبافی‌نژاد،
بن‌بست سرود، پلاک ۱۰ طبقه اول، واحد ۴، ۶۶۴۸۶۱۴۸ (۰۲۱) - ۹۱۳۷۱۷۶۸۳۶-

عنوان : بررسی فرمان‌نویسی دوره اول قاجار
ناشر : انتشارات کلک زرین
نویسنده : علی سام

کلیه حقوق و حق چاپ متن، طرح روی جلد و
عنوان کتاب با نگرش به قانون، حمایت حقوق
مؤلفان، مصنفان و هنرمندان مصوب ۱۳۳۸
محفوظ است و متخلفین تحت پیگرد قانونی
قرار می‌گیرند.

ویراستار : کاظم زرین
شمارگان : ۲۰۰ نسخه
نوبت چاپ : اول، ۱۳۹۲
قیمت : ۴۵۰۰ تومان

شابک : ۹۷۸-۶۰۰-۵۳۸۸-۴۵-۹

فهرست مطالب

پیشگفتار	۵
فصل ۱: شناخت ویژگی‌های محتوایی و شکلی فرمان‌های دوره‌ی اول قاجاری	۹
مقدمه	۹
ترکیبات فرمان	۱۲
الف- متن فرمان	۱۲
۱-۱ رکن مطلع	۱۲
۲-۱ رکن متن	۱۴
۳-۱ رکن خاتمه	۱۵
ب- اضافات فرمان	۱۶
تحمیدیه	۱۶
مهر	۲۰
توقيع	۲۷
توشیح	۲۸
فصل ۲: فرمان‌نویسی در عهد قاجار	۳۳
مقدمه	۳۳
نگارش فرمان	۳۸
علل صدور فرمان	۴۱
ظهرنویسی فرمان	۵۰
دفاتر رونوشت‌برداری و ثبت سند	۵۳

فصل ۳: اصحاب فرمان نویسی در عهد قاجاریه..... ۵۹

مقدمه ۵۹

متصدی نگارش فرمان ۶۱

منشی الممالک ۶۱

مناصب مرتبط با صدور فرمان ۶۴

وزیر اعظم ۶۴

مستوفی ۶۵

دفتر زیر دست مستوفی ۶۶

دفتر توجیه ۶۶

دفتر ضابطه ۶۷

دفتر اوراجه ۶۷

دفتر سر رشته ۶۸

مستوفی الممالک ۶۹

فصل ۴: فرمان های قاجاریه..... ۷۳

مقدمه ۷۳

تصویر چند فرمان ۹۸

منابع و مآخذ: ۱۰۹

کتاب ها: ۱۰۹

مقالات: ۱۱۲

اسناد: ۱۱۲

پیشگفتار

آنان که در زمینه اسناد مطالعات دارند و تحقیقاتی می‌کنند می‌دانند که خواندن این‌گونه اسناد تا چه اندازه دشوار و وقت‌گیر و حوصله طلب است. زیرا این اسناد مربوط به روزگارانی هستند که با روزگار ما از لحاظ خط و انشاء و اصطلاح و قلم و شیوه، سخت متفاوت بوده است. و همین تفاوت ها کار خواندن صحیح این اسناد را دشوار می‌سازد خاصه آنکه در آن روزگار کارهای اداری و نوشتن دستورات و فرمان‌ها مانند امروز یکسان و آسان نبود و تحریر یک سند کاملاً امری تخصصی بود که نیاز به آموزش و تجربه فراوان داشت. و برای کار بر روی هر سند نیاز به آموزش‌ها و تجربه می‌باشد.

امروزه در استدلال‌های تاریخی می‌بایست از ادله‌های مستحکم و مستندات استفاده نمود که یکی از مهم‌ترین این ادله‌ها همان اسناد و استدلال بر آن‌ها می‌باشد. امروز دیگر مشهودات و مسموعات مورد اعتنا نیست مگر آن‌که اسناد بر آن مهر تأیید زنند که آدمی از خطا در دید یا خطا در گوش یا خطا در فهم و غرض به دور نیست و تنها اسناد آرشویی هستند که مطالب و قضایای گذشته را دقیقاً آنطور که بوده و شده به نظرها می‌رسانند.

چنین است که اینک وقت آن رسیده است که تاریخ کشورمان را بر اساس اسناد و مدارک باقی‌مانده از گذشته خود و متکی بر واقعیات بنگاریم نه اینکه متکی بر نوشته‌های مستشرقینی که شناختی کامل بر فرهنگ و تاریخ ما نداشته یا اگر هم داشته‌اند بر اساس حب و بغض و منافع شخصی یا ملیشان، تاریخی غیرواقع را به رشته تحریر درآورده‌اند.

بنابراین ما باید بر اساس این اسناد، فارغ از اظهارنظر بیگانگان و مدیحه‌سرایی‌ها و مذمت‌های چاپلوسان درباری و متملقین دهور و اعصار، تاریخی درست و صحیح از کشور و مردم خود بنویسیم و نشیب و فرازها و پیروزی‌ها و شکست‌ها را همه صادقانه بنویسیم و حتی در مورد کسانی که جزء به جزء تاریخ ما را شکل بخشیده‌اند، همه چیز را از خوبی‌ها و زشتی‌ها بیاوریم تا جامعه بتواند به خوبی و روشنی درباره‌ی ادوار و شخصیت‌های تاریخی داوری کند.

کتاب پیش روی، حاصل تحقیقات و مطالعات این حقیر بوده که در آن سعی شده بیانی جامع و علمی از فرمان‌ها ارائه شود چون که در مطالعه مقالات و کتاب‌هایی که در این حیطه به تحریر درآمده بودند متوجه شدم که هر کدام از آنها تنها یک جنبه از امر را در نظر گرفته و حتی گاه نیز جنبه‌های مختلف کار فرمان‌شناسی را در هم آمیخته بودند. لذا بر خود واجب دانستم که کار خود را در چارچوبی منسجم و در فصل‌بندی علمی وارد نمایم به این دلیل کتاب حاضر را در ۴ بخش اصلی تقسیم نمودم که عبارت است از:

۱- شناخت ویژگی‌های محتوایی و شکلی فرمان‌ها

۲- چگونگی فرمان‌نویسی

۳- اصحاب مسئول در امر فرمان‌نویسی

۴- و بخش آخر نیز شامل، نمونه‌های از اسناد و متن بازخوانی آنها با رعایت امر امانت‌داری و حفظ نگارش اصلی سند می‌باشد که در برخی از نمونه‌های اسناد که کلمه‌ای ناخوانا دیده شده از اصول ویرایشی نوین همچون آوردن توضیح در داخل قلاب استفاده شده است.

حال به توضیح مختصر فصول کتاب می‌پردازیم، بخش اول؛ همان‌گونه که از نامش مشخص است به بررسی شکل ظاهری فرمان و محتوای آن می‌پردازد. به این شکل که یک برگ فرمان دارای چه ویژگی‌های ظاهری بوده که در این زمینه به بیان و توضیح: «مهر، طعرا، تحمیدیه و تذهیب و ..» پرداخته و در بحث محتوای فرمان نیز آورده‌ایم که فرمان دارای چه چارچوب نگارشی بوده است. که اصل متن سند را به ۲ بخش آغازین، میانی و پایانی تقسیم نموده‌ایم که هر قسمت دارای ویژگی‌هایی بوده که در داخل متن کتاب به‌طور تفصیلی به روال آن پرداخته‌ایم.

بخش دوم؛ کتاب نیز به بررسی چگونگی نگارش فرمان پرداخته و روشن نموده است که یک برگ سند چگونه تولید شده و از کجا کاغذ سند تهیه و سپس تذهیب و صیقل‌کاری کاغذ سند چگونه بوده است. چه افرادی در امر تهیه کاغذ سند دخیل بوده و... سپس روشن شده است که

علت صدور فرمان چه بوده و فرمان چه مضامینی را در بر داشته و مطالبی تکمیلی که در داخل متن کتاب با آن آشنا خواهید شد.

در بخش سوم؛ سند آورده شده که چه افرادی در امر نگارش و صدور فرمان دخیل بوده‌اند به این شکل که در امر نگارش فرمان افرادی همچون: (منشی، منشی‌الممالک، مذهب، مهرداد، و...) و در امر صدور فرمان صاحب‌مناصبی چون؛ (صدراعظم، پادشاه، مستوفی، مستوفی‌الممالک و زبردستانش و...) به ایفای نقش می‌پرداخته‌اند.

در بخش چهارم؛ نیز نمونه‌ی اسناد و متن بازخوانی آن‌ها آورده شده است تا خوانندگان را به‌طور عملی با شکل فرمان و متن آن آشنا بنماییم که شامل ۱۱ نمونه فرمان نویافته از پادشاهان دوره اول قاجاری می‌باشد با مضامینی متنوع همچون؛ (اعطای نیول، ابراز دستورات خطابی و امر و نهی بابت برخی امور همچون لشکرکشی‌ها و چگونگی برخورد با مخالفین، فرمان انتصاب افراد به مناصب دولتی، اعطای القاب و نشان حکومتی، معافیت مالیاتی، تعیین میزان مالیات و بیان دستورالعمل‌ها به حکام ولایات در باب میزان مالیات، فرمان چگونگی برخورد با مذاهب دیگر از جمله مسیحیان در داخل مرزهای حکومتی قاجار، برقراری مواجب و مستمری سالیانه در حق برخی بزرگان مملکتی و لشکری)